

Siirtyminen kapitalismiin. Havaintoja Suomesta

Saska Heino

20. heinäkuuta 2021

Siirtyminen kapitalismiin ei ole ollut missään täysin identtinen prosessi.¹ Se on noudatellut eri maissa toisistaan poikkeavia reittejä ja tapahtunut eritahtisesti. Tuotantotavan poikkeavat kehitysreitit ovat synnyttäneet pitkäaikaisia historiallisia kehityseroja, jotka eivät ole hävinneet pitkienkään aikojen kuluessa. Äärimmäisen hitaasti muuttuvien puitetekijöiden, kuten ilmaston, maantieteellisen sijainnin sekä geologian kaltaisten tekijöiden ohella tuotantotavan ”kansallisia” kehityskulkuja ovat ehdollistaneet nopeammin muuttuvat tekijät, kuten väestö, tuotantovoimat ja -tekijät sekä luonnonvarat. Nämä ovat aiemmin mainittujen tekijöiden ohella olleet dialektisessa vuorovaikutussuhteessa kapitalistisen tuotannon kanssa. Suhde on kuitenkin ollut välittömämpi sekä yhteismääräytyvämpi kuin miltei pysyväisluonteisten, hitaasti muuttuvien puitetekijöiden tapauksessa. Yhtä kaikki, kyse on kuitenkin *historiallisesti* muovautuneista ilmiöistä, jotka eivät ole päässeet karkuun omaa historiallisuuttaan yhdentymällä muiden maiden kehitykseen tai saavuttamalla jonkinlaisen maailmanlaajuisen, keskimääräisen kehitystason. Vaikka jonkin ilmiön alkuperä ei sellaisenaan määrääkään sen myöhempää kehitystä vääjäämättömällä varmuudella, on sillä kuitenkin merkittävä vaikutus, jonka ymmärtäminen voi auttaa vastaamaan kysymykseen siitä, miksi näennäisesti samankaltaisten tekijöiden — palkkatyö, välittömien tuottajien erottaminen tuotantovälineistä, maailmanmarkkinat, edustuksellinen lainsäädäntölaitos, yksityisomaisuuden suoja j.n.e. — läsnäolo ei vielä synnytä yhtäläistä historiaa tai samanlaisia lopputuloksia.²

Tämä kirjoitus koostuu joukosta kapitalistisen tuotantotavan paikallista, suomalaista synty- ja kehityshistoriaa luotaavista havainnoista. Kirjoitus ei pyri täysin eheään, johdonmukaisesti etenevään esitystapaan. Siinä esitetään kuitenkin katsantoja, jotka ovat toivon mukaan kiinnostavia ja antavat virikettä aiheen myöhemmälle käsittelylle.

I

Feodalismien sisäiset luokkaristiriidat sekä sen kokemat ulkoiset paineet ovat johtaneet erilaisiin ratkaisuihin. Kapitalistiset tuotanto- ja luokkasuhteet saivat ensi kerran merkittävän jalansijan Englannin maaseudulla 1500–1600-lukujen kuluessa. Englannissa lopputuloksena oli maaomistusten keskittyminen, rahamuotoisen maanvuokran yleistyminen sekä itsenäisen pienviljelijäväestön muuntuminen suhteelliseksi, kiertäväksi liika- väestöksi, joka muodosti ajan myötä perustan teollisuustyöväestön synnylle. Toisaalla, kuten Ranskassa, väestön kasvu ja maanjakoon kohdistuneet paineet johtivat n. vuosina 1500–1750 maaomistusten pirstoutumiseen ja pienviljelijäväestön aseman vahvistumiseen.³ Tämä on hidastanut kapitalistisen tuotantosuhdeiden leviämistä Ranskassa ja viivästyttänyt manufaktuurien, teollisuuden ja välttämättömyystavaratuotannon kasvua. Toisin kuin Englannissa, jossa kasvanut palkkatyöväestö on käynyt riippuvaisemmaksi erilaisista ostotavaroista, ovat ranskalaiset pienviljelijät tyydyttäneet vastaavat tarpeensa vielä pääosin itse aikaansaatuisten tuotosten, kuten

¹Meiksins Wood, 2017, 176.

²Ns. alkuperän palvonnasta (Bloch), ks. Kettunen (2006, 217).

³Brenner, 1976, 42.

viljan, vihannesten, kankaiden ja puutavaran avulla. Myös Suomessa, tuolloisessa Ruotsin Itämaassa, vastaaventyypiset luokkaristiriidat ovat johtaneet maaomistusten pirstoutumiseen ja itsenäisen talonpoikaiston vahvistumiseen voimakkaasti agraarituotannosta riippuvaisessa maassa. Kuten Anderson (2013) toteaa, saapuivat feodaaliset tuotantosuhteet Skandinaviaan, myös Itämaahan, niin myöhään, etteivät ne ehtineet tyystin hävittää aiempaa, itsenäistä pientalonpoikaistoa, joka on selviytynyt ajanjaksosta, vaikkakin heikentyneenä.⁴ Suomessa, kuten Ranskassakin, taustalla on vaikuttanut myös itsevaltiuden nousu — kuninkaat, kuten Kaarle IX, Kustaa II Aadolf sekä myöhemmin Kustaa III ovat hakeneet talonpoikaissäädyistä tukea omille valtapyrkimyksilleen suhteessa aatelis-, pappis- ja porvarissäätyihin. Talonpoikaissäädyn aseman vahvistuminen on saanut ilmaisunsa muun muassa vuoden 1680 isojaossa eli reduktiossa, jossa aateliston rälssitilojen merkitys laski suhteessa talonpoikaiston maihin.⁵

Kuten Ranskassa, myös Itämaassa sekä myöhemmässä Suomen suuriruhtinaskunnassa tämä talonpoikaiston vahvistuminen on uusintanut maaseudun yhteiskunnallisia suhteita ja hidastanut kapitalistisen tuotantotavan leviämistä. Yhtäältä tämä on vahvistanut Englantia suhteessa muihin Euroopan (ja myöhemmin koko maailman) valtioihin, toisaalta se on antanut aikaa ennakoita tulevaa eli joko tietoisesti hidastaa tai edistää kapitalistisen tuotannon leviämistä. Kuten Ghosh (2016) on todennut, esimerkiksi englantilaisen tuotantomenetelmien kopioiminen 1760-luvun saksalaisessa viljelyopissa oli tärkeää niiden leviämiseksi. Samalla ne edistivät ajatusta maanviljelyksestä liiketoimintana, ei omavaraistaloutena.⁶ Myös Kekkonen (1987) on korostanut, että Suomen suuriruhtinaskunnassa otettiin n. vuosina 1855–79 tietoisia askeleita kapitalistisen tuotannon edellyttämän lainsäädännöllisen sääntelykehon juurruttamiseksi maahan ennen kapitalististen tuotanto- ja omistussuhteiden laajamittaista leviämistä.⁷ Kapitalismin leviäminen onkin ollut osin tietoinen prosessi, vaikka tämä tietoisuus onkin ollut vaillinaista sekä perustunut merkittäville osin ajan liberalististen aate- ja oppisuuntausten värittämään käsitykseen tämän tuotannon olemuksesta ja vaikutuksista.

Yksi kapitalistisen tuotantotavan peruskivistä on vapaa palkkatyö eli se, että suuri osa väestöstä koostuu työvoimaansa myyvistä, tuotantovälineitä omistamattomasta työväenluokasta, joka on luokkana, pääsääntöisesti myös yksilönä, riippuvainen palkasta. Vapaa palkkatyö edellyttää suhteellisen vapaata työvoiman liikkuvuutta sekä kykyä irtautua (ja tulla irrotetuksi) solmituista työsuhteista. Annettu ei kuitenkaan ole ollut Suomessa työvoiman historiallinen lähtökohta, vaan suuri osa maan väestöstä on ollut vielä 1800-luvun puolivälissä sidottuina asuinpaikkakunnalleen sekä isäntiinsä palveluspakon muodossa. Palveluksesta ei ole voinut vapautua kuin vuosittain, jos käytännössä silloinkaan. Palveluspakon taustalla vaikuttivat Ruotsin 1600-luvun suurvaltasodat, jotka olivat autioittaneet suuren osan Itämaan tiloista väenottojen, kulkutautien sekä heikkojen ilmasto-olosuhteiden seurauksena. Valtavaa tuhoa oli tehnyt myös vuosien 1695–7 nälänhätä. Itämaan maaseutu oli 1700-luvun alussa suurelta osin autiota. Työvoimapula oli merkittävä. Maaseutuväestöä sidottiin paikalleen muun muassa vuoden 1739 palkollisasetuksella. Työvoiman saatavuutta koetettiin edistää myös torpparilaitoksen laajentamisella. Kun vielä 1600-luvulla torppia olivat saaneet pitää vain aatelisten rälssikartanot, annettiin myös talonpojille torppienpito-oikeus vuonna 1743. Oikeus laajennettiin vuonna 1757 myös kruununtiloille.⁸

Pyrkimys työvoiman liikkuvuuden rajoittamiseen liittyi voimakkaasti juuri 1600–1700-lukujen vaihteen työvoimapulaan. Kun väestö 1700-luvun aikana jälleen kasvoi, alkoivat nämä suhteet muodostua ongelmaksi. Kun viljelystekniikka kehittyi 1800-luvulla, voitiin samaa maa-alaa viljellä entistä pienemmällä työvoimalla.⁹ Tämä johti torppien maiden liittämiseen talollisten maihin ja maaseudun suhteellisen liikkäväestön kasvuun. Tämä liikkäväestö muodosti perustan agraarisen palkkatyöväestön synnylle. Väestö elätti itsensä pääasiassa päivätyöläisenä ja piikoina, asuen monesti isäntiinsä tilalla ja saaden suuren osan palkastaan luontoisetuina, kuten ruokana,

⁴Anderson, 2013, 179.

⁵Kekkonen, 1987, 14–15.

⁶Ghosh, 2016, 274.

⁷Kekkonen, 1987, 5.

⁸Soininen, 1999, 26.

⁹Soininen, 1999, 31.

vaatteina ja asuinsijana. Tämän ohella maaseudulla oli 1800-luvun jälkipuoliskolla paljon satunnaistöitä tehnyttä väestöä, jonka lukumäärä oli Häkkisen ja Peltolan (2001) mukaan vuonna 1880 noin 400 000 ja vuonna 1910 noin 700 000 henkeä eli noin 21 ja 26 prosenttia koko maaseutuväestöstä.¹⁰ Kuten monissa läntisen Euroopan kapitalistiseen tuotantotapaan siirtymässä olleissa maissa, myös Suomessa kapitalistiset tuotantosuhteet ja palkkatyö yleistyivät alkuun ennen kaikkea maaseudulla. Vauraammilla alueilla sekä kaupungeissa perinteiset feodaaliset tai esikapitalistiset suhteet säilyivät vallitsevina paljon pitempään, sillä niihin ei kohdistunut vastaavanlaisia muospaineita kuin köyhemmillä alueilla.¹¹ Kuten muualla, myös Suomessa näiden suhteiden ja kapitalistisen tuotannon sekä vapaan kilpailun kiivaimpia vastustajia olivat usein kaupunkien privilegioistaan ja monopoleistaan kiinni pitäneet kaupparivarit sekä käsityöläiset.¹²

Niin sanottu torpparikysymys kasvoi poliittisesti merkittäväksi aiheeksi 1890-luvulla. Torppareiden kurjistunut tilaa koettiin parantaa vuosina 1892, 1895, 1902, 1904 ja 1909 annetuilla torppariasetuksilla, joiden tarkoituksena oli mahdollistaa torpparilaitoksen jatkuvuus muospaineista huolimatta. Torpparikysymys sai ratkaisunsa lopulta vuoden 1918 ”tynkäeduskunnan” antamalla vapauslailla, jonka myötä torpparit saivat oikeuden lunastaa torppansa. Lain voimaantulo kattoi vuosiin 1921–2 tultaessa koko torpparilaitoksen.¹³ Vaikka torppareiden osuus koko maaseutuväestöstä olikin ollut verraten alhainen (torppia oli 1890-luvun alussa enimmillään noin 70 000), merkitsi vuoden 1918 laki maaomistusten pirstoutumista entisestään. Ojalan ja Nummelan (2007) mukaan yksin 1920-luvulla omistuksia muutettiin kuuden miljoonan hehtaarin edestä ja maahan perustettiin yli 130 000 uutta pientilaa. Heidän mukaansa suurimpien, yli 30 hehtaarin suuruisen tilojen osuus on kohonnut vasta 1990-luvulla 1900-luvun alun tasolle.¹⁴ Tämä kertoo tavasta, jolla maaseudun suhteellisen liikkäväestön ongelmaa on koetettu Suomessa ratkaista: kyse on ollut vain muutoksen hidastamisesta — kun maaseudun pientilallisten lukumäärä alkoi 1950–60-luvulla laskea, oli muutos erittäin jyrkkä. Jo tätä ennen maaseudun palkkatyöväestö oli alkanut supistua, kun pientilallisten kyky perheen ulkopuolisen palkkatyövoiman pitoon alkoi ehtyä.¹⁵ Agraari-Suomen tuotanto- ja luokkasuhteet mahdollistivat suhteellisen liikkäväestön ylläpidon länsieurooppalaisittain varsin pitkään. Vastaavasti kaupunkien palkkatyöväestö ja teollisuustuotanto — nopeasta kasvusta huolimatta¹⁶ — pysyivät vähäisempänä. Tämä on palvellut palkkatyöväestön palkkahitystä ja positiota suhteessa kapitalisteihin. Toisin kuin Englannissa, jossa suhteellisen liikkäväestön nopea virta kaupunkiin johti reaali-palkkojen kasvun pysähtymiseen vuosien 1780–1840 välisenä aikana,¹⁷ ei Suomessa ole kohdattu mittavaa reaali-palkkojen alentumista kuin vasta 1930-luvun alun lamavuosina.¹⁸

II

Kapitalistinen tuotanto saapui Suomeen vanhojen tuotantosuhteiden ja agraaripainotteisen elinkeinorakenteen keskelle kuin omiksi pikku saarekkeikseen. Keskeinen paikkakunta tuotannon saapumiselle oli vapaakaupunkioikeudet perustamisensa (1820) jälkeen saanut Tampere, jonne syntyi 1820-luvulla maan ensimmäinen merkittävä, Finlaysonin ympärille jäsentynyt kutomo- ja tekstiiliteollisuuskeskittymä. Muutoksen eritahtisuudesta kerto

¹⁰Häkkinen and Peltola, 2001, 310.

¹¹Kuten Maurice Dobb on todennut, poistuivat feodaaliset tuotantosuhteet Englannissa ensimmäisenä maan köyhemmissä länsi- ja pohjoisosista (Hilton et al., 1988, 79).

¹²Kekkosen (1987) mukaan tämä ilmeni varauksina ja vastustuksena 1850-luvun lopulta alkaen valmisteltua ja lopulta vuonna 1879 voimaan astunutta elinkeinovapautta kohtaan (Kekkonen, 1987, 123,134,143).

¹³Soininen, 1999, 34–35,36.

¹⁴Ojala and Nummela, 2007, 129.

¹⁵Häkkinen and Peltola, 2001, 323.

¹⁶Hjerpe et al., 1984, 43.

¹⁷Allen, 2009, 419.

¹⁸Heikkinen ja Lundh (2020, 151,161) arvioivat, että reaaliset, elinkustannusindeksin avulla lasketut tuntipalkat laskivat vuosina 1931–2 noin yhdeksän prosenttia vuoden 1930 tason alapuolelle. Laman syvyydestä kertoo sekin, että yksityiset kulutusmenot laskivat Suomessa vuodesta 1928 vuoteen 1932 noin 19,6 prosenttia, vaikka henkeä kohti laskettu bruttokansantuote supistui ”vain” 6,3 prosenttia vuodesta 1929 vuoteen 1932.

hyvin se, että vaikka Finlaysonin työläiset olivat nimenomaan palkkatyöväkeä, koskivat palveluspakko- ja suojelusäädökset heitä maaseutuväestön tapaan aina 1880-luvun alkuun, eikä muutos tällöinkään ollut välitön.¹⁹ Toisin sanoen tuotantosuhteiden todellinen muoto sekä niiden laillisen sääntelyn viitekehys olivat ristiriidassa keskenään. Suhteessa maaseudun tilattomaan palkkatyöllisväestöön, nauttivat teollisuustyöläiset monesti korkeammista palkoista, suuremmista vapaa-ajankäyttöön liittyvistä vapauksista sekä, keskeistä kyllä, lyhyemmästä työajasta, vaikka työpäivän ”huokoisuus” saattoikin Marxia mukaillen olla tehtaissa vähäisempää eli työtahti kiivaampi ja taukojen määrä vähäisempi varsinkin talvella. Talvisaikaan tehdastyöväen etuna oli kuitenkin toimeentulon säännöllisyys: tehtaia ei ajettu alas talvisajaksi toisin kuin maaseudulla, jossa niin työvoiman tarve kuin palkatkin laskivat voimakkaasti.

Maaseudun liikkaväestön kasvua hillitsi osaltaan 1800–1900-luvun taitteen voimakas maastamuutto. Vuosina 1893–1915 Suomesta muutti noin neljännesmiljoona siirtolaista.²⁰ Siirtolaisuus on osaltaan auttanut hillitsemään voimakkaita väestöpaineita ja lieenee osin parantanut maaseudun ja kaupunkien palkkatyöväestön neuvotteluvoimaa suhteessa kapitalisteihin. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteikö avoimella luokkakamppailulla tai -taistelulla olisi ollut oma merkityksensä: tuotantotavan kehitys ei ole riippunut vain väestön, luonnonvarojen, maantieteen ja rahapääoman kaltaisista puitetekijöistä. Kuten Heikkinen ja Lundh (2020) ovat todenneet, on vuoden 1918 sisällissodalla ollut suuri vaikutus työnantajien neuvotteluhaluihin 1920–30-luvulla ja aina toisen maailmansodan jälkeisiin vuosiin.²¹ Tästä on puolestaan voinut seurata, että jo ennen ensimmäistä maailmansotaa verraten alhaisina pysyneet palkat ovat säilyneet matalina myös sisällissodan jälkeen, vaikka merkittävien vientitavaroiden, kuten puun, sellun ja paperin hinta onkin muodostunut maailmanmarkkinoilla.²² Luokkataistelu onkin ollut seurausta erinäisten puitetekijöiden, kuten väestönkasvun, siirtolaisuuden, kansainvälisen kysynnän, työväen ja kapitalistien poliittisen järjestäytymisen sekä vielä 1900-luvun ensikymmeninä voimakkaan talonpoikaiston vuorovaikutuksesta.

III

Luokkataistelu tai -kamppailu on saanut eri maissa erilaisia ilmenemismuotoja. Suomessa se on kanavoitunut 1800–1900-lukujen taitteesta puoluetoimintaan sekä vuodesta 1906 lainsäädäntötyöhön yksikamarisessa eduskunnassa. Ammattiliitot ovat keskusjärjestöineen olleet toinen tämän kamppailun kanavoitumisen väylä. Työväenliikkeen poliittinen jakautuminen vuonna 1918 yhtäältä sosialidemokraattiseen ja toisaalta kommunistiseen haaraan sekä vastaava, joskin välillisempi jakautuminen ammattiyhdistysliikkeessä ovat merkinneet sekä liikkeen voiman heikentymistä että sosialidemokraattisen haaran juurtumista osaksi suomalaista yhteiskuntajärjestystä.²³ Kommunistisen tai kansandemokraattisen haaran osalta sama tapahtui vuoden 1944 jälkeen. Vaikka vuotta 1918 voidaankin pitää monella tapaa sosialidemokraattisen työväenliikkeen (epäyhtenäisenä) tekemänä kumousyrityksenä, liittyivät vuoden tapahtumat kiinteästi ensimmäiseen maailmansotaan sekä Venäjän keisarikunnan romahdukseen ja näiden aiheuttamiin taloudellis-yhteiskunnallisiin ongelmiin, kuten viljapulaan. Tästä huolimatta suomalaisen työväenliikkeen historiallisena erityispiirteenä on sekä kumouksellisuus että reformismi ja näiden välinen jännite, joka on heikentynyt voimallisesti vasta 1960–80-luvulta alkaen. Tätä jännitettä vasten on hyvä muistaa Bergholmia (2007) mukaillen, etteivät esimerkiksi tulopoliittiset kokonaisratkaisut (TUPO) ole olleet niinkään työväenliikkeen ilmeisiä voittoja kuin seurausta kamppailun osapuolten eli työnantajien, valtio-

¹⁹Haapala, 1987, 182.

²⁰Kosonen, 1979, 25.

²¹Heikkinen and Lundh, 2020, 148.

²²Työvoiman saatavuudesta ja palkoista, ks. Kerkelä (2006, 77). Hinnanmuodostukseen ovat totta kai vaikuttaneet jo 1850–60-luvulta alkaen kehittyneet kartellit (esim. Kallioinen (2019, 130–131)). Kuten Kuisma (1992, 228) huomauttaa, on kartellien tarkoitus ollut kuitenkin suojata kansainvälisesti heikkoa ja pientä suomalaista teollisuutta hintojen laskulta kuin pyrkiä merkittäviin hinnankorotuksiin.

²³Tämä kehitys ei ole ollut suomalainen erityispiirre, vaan läsnä mm. Ruotsissa (ks. esim. Korpi (1984)).

vallan ja työväen sekä jossain määrin maataloustuottajien tasaväkisyydestä.²⁴ Yhtä kaikki, myös tulopoliittiset kokonaisratkaisut ovat ehdollistaneet luokkataistelua, antaneet sille muodon ja tuloksen sekä muovanneet työväestön ja sen etujärjestöjen näkemyksiä siitä, mikä on mahdollista ja mikä tavoittelemisen arvoista suhteessa palkkaratkaisuihin, sosiaali- ja koulutuspolitiikkaan, työaikaan ja -suojeluun ja niin edelleen.

IV

Suomen voidaan katsoa kehittyneen kypsän kapitalismin vaiheeseen viimeistään 1980–90-lukujen taitteesta. Korke- ja rahoitusmarkkinasääntelyn purkaminen, aiempaa voimakkaampi kytkeytyminen maailmanmarkkinoille (mm. vuoden 1986 EFTA-sopimus), jäsenyys Euroopan unionissa (1995) sekä talous- ja rahaliitto EMU:ssa (1999) ilmentävät tätä kypsyyttä. Annettu ei kuitenkaan ole merkinnyt sitä, että suomalainen kapitalismi olisi tyystin kadottanut ”kansalliset” erityispiirteensä. Kypsätkään kapitalistiset taloudet eivät ole tyystin samankaltaisia, sillä niiden kehityshistoriat poikkeavat toisistaan ajoin suurestikin. Pääoman kasautuminen on tapahtunut eri reittejä pitkin. Tämän kasautumisen nostattamat yhteiskunnalliset ristiriidat ovat purkautuneet eri tavoin. Työväenluokan ja suhteellisen liikaväestön muodostuminen on tapahtunut vaihtelevasti. Aiempi, pientalonpoikaisvaltainen omavaraistuotanto on pitänyt pintansa ja käynyt viivytystaistelua varsin menestyksekkäästikin aina 1950–60-luvulle asti. Siirtolaisuus on vienyt satoja tuhansia pääasiassa työikäisiä ihmisiä ulkomaille. Vastaavasti muuttoliike Suomeen on ollut toistaiseksi verraten vaimeaa. Nämä ja lukuisat muut tekijät ovat synnyttäneet ja ylläpitäneet eri maiden välisiä kehityseroja niiden jakamasta kapitalistisesta tuotantotavasta sekä maailmanmarkkinoista huolimatta. Kapitalismin kypsyminen ei vääjäämättä hävitä näitä kehityseroja ja voi myös synnyttää uusia eroavuuksia, jotka voivat edelleen tuottaa uusia ristiriitoja ja jännitteitä niin yhteiskuntien sisällä kuin niiden välilläkin.

²⁴Bergholm, 2007, 384.

Lähteet

- Allen, R. C. (2009). Engels' pause: Technical change, capital accumulation, and inequality in the British industrial revolution. *Explorations in Economic History*, 46(4):418–435.
- Anderson, P. (2013). *Passages from Antiquity to Feudalism*. Verso, Lontoo ja New York.
- Bergholm, T. (2007). *Sopimusyhteiskunnan synty II. Hajaannuksesta tulopolitiikkaan. Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto 1956–1969*. Otava, Helsinki.
- Brenner, R. (1976). Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe. *Past & Present*, 70:30–75.
- Ghosh, S. (2016). Rural Economies and the Transitions to Capitalism: Germany and England Compared (c. 1200–c. 1800). *Journal of Agrarian Change*, 16(2):255–290.
- Haapala, P. (1987). How was the Working Class Formed? The Case of Finland, 1850–1920. *Scandinavian Journal of History*, 12:179–197.
- Heikkinen, S. and Lundh, C. (2020). Sticky Swedes and flexible Finns: manufacturing labour markets in Finland and Sweden during the Great Depression. *Scandinavian Economic History Review*, 68(2):145–169.
- Hilton, R., Sweezy, P., Dobb, M., Takahashi, K., Hill, C., Lefebvre, G., Procacci, G., Hobsbawm, E., Merrington, J., and Peltonen, M. (1988). *Uuden maailman synty. Feodalismista kapitalismiin*. Vastapaino, Tampere.
- Hjerppe, R., Peltonen, M., and Pihkala, E. (1984). Investment in Finland, 1860–1979. *Scandinavian Economic History Review*, 32(1):42–59.
- Häkkinen, A. and Peltola, J. (2001). On the Social History of Unemployment and Poverty in Finland 1860–2000. In Kalela, J., Kiander, J., Kivikuru, U., Loikkanen, H. A., and Simpura, J., editors, *Down from the heavens, Up from the ashes. The Finnish economic crisis of the 1990s in the light of economic and social research*. VATT, Helsinki.
- Kallioinen, M. (2019). *Kilpailu ja sääntely. Institutionaalinen näkökulma Suomen taloushistoriaan*. Vastapaino, Tampere.
- Kekkonen, J. (1987). *Merkantilismista liberalismiin. Oikeushistoriallinen tutkimus elinkeinovapauden syntytaustasta Suomessa vuosina 1855–1879*. Suomalainen lakimiesyhdistys, Helsinki.
- Kerkelä, H. (2006). Kehityksen ongelma ja Suomen tie. In Saari, J., editor, *Historiallinen käänne. Johdatus pitkän aikavälin historian tutkimukseen*. Gaudeamus, Helsinki.
- Kettunen, P. (2006). Pohjoismainen hyvinvointivaltio yhteiskunnan käsittämisen historiana. In Saari, J., editor, *Historiallinen käänne. Johdatus pitkän aikavälin historian tutkimukseen*. Gaudeamus, Helsinki.
- Korpi, W. (1984). *Työväenluokka hyvinvointikapitalismissa. Työ, ay-liike ja politiikka Ruotsissa*. Vastapaino, Tampere.
- Kosonen, P., editor (1979). *Suomalainen kapitalismi. Tutkimus yhteiskunnallisesta kehityksestä ja sen ristiriidoista sodanjälkeisessä Suomessa*. Love Kirjat, Helsinki.
- Kuisma, M. (1992). Suomi taloutena – ajopuu vai älykäs perässäkulkija. *Historiallinen aikakauskirja*, 90(3):215–232.
- Meiksins Wood, E. (2017). *The Origin of Capitalism. A Longer View*. Verso, Lontoo ja New York.

Ojala, J. and Nummela, I. (2007). Pako Malthusin ansasta. Suomen maatalouden tuottavuus 1500–2000. In Jalava, J., Eloranta, J., and Ojala, J., editors, *Muutoksen merkit. Kvantitatiivisia perspektiivejä Suomen taloushistoriaan*. Tilastokeskus, Helsinki.

Soininen, A. M. (1999). Torpparilaitos yhteiskunnallisena instituutiona. *Historiallinen aikakauskirja*, 97(1):25–36.